

KAI ANTENOS PRABYLA KALBOS KLAIDOMIS

Giedrius Tamaševičius

XIX–XX a. sandūroje žiniasklaida atliko svarbų vaidmenį tautinių valstybių kūrėjams vienijant visuomenę, mobilizuojant gyventojus ir konstruojant jų savimone. Vienas esminių veiksnių šiame darbe buvo kalba¹, tiksliau tariant – regioninių tapatybių skirtybės niveliavusi bendrinė kalba, priartinusi daugelį šalių prie siektino *ein Volk, ein Reich, eine Sprache* idealo. Išaugus poreikiui įtvirtinti bendrinę kalbą (ne tik rašytinę, bet ir sakytinę) kaip esminį piliečius vienijantį veiksni, daugelis Europos valstybių ėmėsi tvarkyti žiniasklaidos kalbą. Galima teigti, kad tuo metu radijas, o vėliau ir televizija ne tik mokė bendrinės šnekamosios kalbos, bet ir ideologiškai formavo teigiamas nuostatas jos normų atžvilgiu, ugdė nepakantumą nukrypimams nuo normų ir tiems, kurie jas laužo. Tačiau drauge su socialinėmis ir politinėmis XX a. pabaigos permainingomis bei esminiais pokyčiais pačioje žiniasklaidoje reikalavimai radijo ir televizijos kalbai Europoje ėmė kisti. Jei prieš pusę amžiaus Skandinavijoje, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Austrijoje ir kitose šalyse nekėlė nuostabos tai, kad radijo kalbėtojai pabrėžtinai lygiuojasi į formalųjį, rašytinei kalbai artimą stilių, išlaikydami su auditorija didesnę socialinę distanciją, tai šiandien bendravimas eteryje tampa vis artimesnis kasdieniams, neformaliems pokalbiams, kuriuose įprasta prasilenkti ir su bendrinės kalbos normomis². Nors šie pokyčiai pastebimi ir pastarojo meto Lietuvos viešojoje erdvėje, tačiau žvelgiant į kalbos politikos kontekstą paaiškėja, kad esame ne tik išsaugoję XX a. pradžiai būdingą kalbos ideologiją, bet ir sukūrę pasaulio mastu unikalią ir sudėtingą viešosios kalbos priežiūros ir kontrolės struktūrą, atkartojančią valstybės teisinės sistemos modelį. Anot Nerijaus Šepečio, „galime nesunkiai įvardyti kalbos „įstatymų leidėją“ – Valstybinę lietuvių kalbos komisiją, jos svarbiausių sprendimų „kodeksus“ (VLKK nutarimai, Di-

GIEDRIUS TAMAŠEVIČIUS (g. 1974) – humanitarinių mokslų daktaras, sociolingvistas, vertėjas, Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos skyriaus mokslo darbuotojas, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Skandinavistikos centro lektorius, „Mažosios studijos“ apžvalgininkas.

džiųjų kalbos klaidų sąrašas etc.), vykdomosios valdžios organus – Valstybinę kalbos inspekciją, kalbos tvarkytojus valstybės ir savivaldos įstaigose, redaktorius institucijose, leidyklose. Panorėję rastume net teisminės valdžios simuliacrą – kalbininkų bendruomenę ar išsivaizduojamą jos konsensuą („ką kalbininkai pasakys“)³. Ši struktūra bene veiksmingiausiai pasireiškia žiniasklaidos kalbos atžvilgiu: Valstybinė kalbos komisija priiminėja nutarimus ir rekomendacijas, kurios radijo ir televizijos laidų vedėjams yra privalomos. Valstybinės kalbos inspekcija seka laidų vedėjus, fiksuoja pažeidimus ir taiko jiems sankcijas. Tuo tarpu autoritetingi kalbininkai vertina ir „teisia“ ir viešuosius kalbėtojus, ir abi valstybines kalbos priežiūros institucijas.

KAUNO RADIOFONAS: „UŽKIRSTI KELIĄ IR TAM PRIEŠUI, KURIS LENDA PRO RADIO STOTĮ...“

1926 m. savo veiklą Kaune pradėjęs Valstybės radiofonas buvo įsteigtas mokslo, meno, informacijos ir kitoms kultūros žinioms platinti. Nors jo veiklos laikotarpis sutapo su į valdžią sugrįžusio Antano Smetonos prezidentavimo metais, politinė propaganda nebuvo esminis radijo misijos elementas – kritinėje studijoje apie ketvirto dešimtmečio Valstybės radiofono veiklą tai liudija vienas pirmųjų radijo ekspertų Juozas Rimantas⁴. Per neilgą veiklos laikotarpį radijas iš egzotiškos techninės naujovės, prieinamos negausiam abonentų būriui (1926 m. jų buvo 323), išaugo į vieną iš pagrindinių

¹ Monica Heller, „Media, the State and Linguistic Authority“, in: *Language Ideologies and Media Discourse: Texts, Practices, Politics*, edited by S. Johnson and T. M. Milani, London: Continuum International Publishing Group, 2010, p. 278.

² Reiškini, kai viešieji kalbėtojai siekdami artimo santykio su auditorija, kalba gana familiariai, taikydami prielaidas apie buitines komunikacijos normų, žiniasklaidos kalbos tyrėjai įvardija konversacionalizacijos terminu (žr. Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity, 1992, p. 204).

³ Nerijus Šepetys, „Kalbos norminimas sovietų Lietuvoje: institucijos, ideologija, mokslas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 210.

⁴ Juozas Rimantas, *Radio problema Lietuvoje*, Kaunas: Spaudos Fondas, 1940, p. 114.

informacijos priemonių (1940 m. abonentų skaičius artėjo prie 100 000)⁵. Nors nėra tiksliai žinoma, kas buvo pirmųjų laidų pranešėjas, tačiau amžininkų prisiminimuose minimas karininkas Petras Speičys, žinias skaitęs gimtąja kupiškėnų tarme. Nepakankamas dėmesys norminei kalbai pirmaisiais radijo veiklos mėnesiais sukėlė mokytojo iš Jurbarko Petro Babicko pasipiktinimą. Pasikalbėjęs apie tai su radiofono viršininku, jis pats gavo pasiūlymą vesti laidas ir ilgą laiką daugiausia rūpinosi radijo laidų kalbos taisyklingumu⁶. Viešojoje erdveje radiofono misiją kalbėti nepriekaištinga kalba pirmą kartą įvardijo vienas didžiausių to meto humanitarikos autoritetų – Juozas Balčikonis. 1928 m. radijo klausytojams skirtame žurnale *2000 metrų* jis suformulavo pagrindines ideologines santykio su žiniasklaidos kalba gaires:

[...] jei norim gerai išmokti lietuviškai, turim aplink girdėti taisyklingą kalbą. Turi būti taisyklinga kalba bažnyčių, spaudos ir įvairių mūsų krašto įstaigų. Išimties negali sudaryti ir radio stotis. Esu rašęs apie aukštesnių įstaigų kalbos nemokėjimą, bet rašymas nieko nepadeda. Sakysim, kaip per radio plūdo po visa Lietuvą netaisyklinga kalba, taip ir ligi šiol tebeplūsta. Lietuvių kalbai mūsų priedermės jausmas taip atbukęs, jog mažiausios gėdos neturim netaisyklingai kalbėti. Apeliavimai į mūsų patriotizmą atsimuša kaip žirniai į sieną. Matyti tik tada pasitaisys lietuvių kalbos reikalai, kad valdžia ims už nemokėjimą šalinti nuo vietų arba kitaip bausti – kito išėjimo nėra. Lauksim tokios valdžios.⁷

Kitame tais pačiais metais *Lietuvos aide* pasirodžiu siame tekste „Kada prabilsta antena...“ kalbos radijuje taisyklingumą Balčikonis susiejo su ištikimybe tautai, o „iškraipytą“ radijo laidų kalbą pavadino sunaikinimo vertu „tautos priešu“⁸. Kiek santūriau šia tema rašė 1933 m. įkurto *Gimtosios kalbos* (toliau *Gk*) žurnalo autoriai, Lietuvių kalbos draugijos talkininkai. Susirūpinimas, kad šnekamosios kalbos įvairovė radijuje neskatina klausytojų mokytis taisyklingos bendrinės kalbos, buvo pareikštas jau pirmajame leidinio sąsiuvinyje. Ypač nuogaštauta, kad girdėdami, kaip „vienas paskaitininkas kalba lenkišku, kitas rusišku, o trečias dar kitokiu žargonu“ eiliniai klausytojai patys nematys prasmės tobulinti savo kalbinių įpročių, kalbėti taip, kaip moko kalbininkai⁹. Kituose *Gk* tekstuose kalbos taisyklingumas taip pat buvo siejamas su šviesuomenės patriotizmu – moraline pareiga saugoti kalbą nuo svetimų įtakų, įrodyti kaimynams turint

kultūringos visuomenės poreikius tenkinančią kalbą, išsaugoti lietuvių kalbos unikalumą ir neprarasti pasaulio mokslininkų susidomėjimo ja. Peržvelgus viešajai kalbai skirtus *Gk* tekstus galima teigti, kad apčiuopiamų rezultatų straipsniuose išsakyta kritika, regis, neturėjo: baigiantis antrajam nepriklausomybės dešimtmėčiui radijo kalbos stebėtojai aptarinėjo tas pačias įsisenėjusias kviestinių prelegentų tarties ir kirčiavimo problemas, nors jau galėjo pasidžiaugti bent dėl beveik nepriekaištingos nuolatinių radijo diktorių tarties. Svarbu paminėti ir tai, kad pirmasis pranešėjų moterų konkursas įvyko 1937 m.; jame gausaus pretendenčių būrio kalbinius įgūdžius vertino ir žymūs kalbininkai Pranas Skardžius ir Antanas Salys. Panašiu metu radiofono kalbai prižiūrėti buvo įdarbinti du redaktoriai, kurie, tiesa, susidurdavo su tais pačiais sunkumais kaip ir valstybės cenzūros darbuotojai, privalėję patikrinti visus radijo prelegentų parengtus tekstus prieš jiems patenkant į eterį, nes dalis kalbėtojų su savo tekstais į studiją atvedavo tik prieš pat laidą. Šią „problemą“

Laikraščio *Kalba Vilnius* pirmo puslapio fragmentas. 1966-12-02

1940 m. išsprendė jau sovietų valdžia, atsisakiusi visų ankstesniųjų paskaitininkų paslaugų ir įvedusi prievolę neišleisti į eterį nė vieno teksto, kuris nebūtų patikrintas cenzūros¹⁰. Nors kalbininkų pastangomis ir buvo įtvirtinta nuostata, kad radijas greta mokyklos, teatro, kino ir spaudos yra svarbi priemonė kovoje su visuomenės (ypač inteligentijos) kalboje įsigalėjusiomis negerovėmis, tačiau Valstybės radiofono kalba, išsiskirdama didele įvairove, vis dėlto atspindėjo tuometinės bendrinės šnekamosios kalbos būklę. Bendrinė

⁵ Gintaras Aleknonis, *Lietuvos radijas: Viena diena ir 80 metų*, Vilnius: Vaga, 2006, p. 43.

⁶ *Ibid.*, p. 46.

⁷ Juozas Balčikonis, „Lietuvių kalba per radio“, in: *2000 metrų*, 1928, Nr. 6.

⁸ Juozas Balčikonis, „Kada prabilsta antena...“, in: *Rinktiniai raštai*, sudarė Aldonas Pupkis, t. 1, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 97–98.

⁹ Jurgis Talmantas, „Lietuvių kalba valstybės radijone“, in: *Gimtoji kalba*, 1933, Nr. 1, p. 6.

¹⁰ Gintaras Aleknonis, *op. cit.*, p. 74.

kalba buvo spėjusi išsitvirtinti spaudoje, tačiau didžioji visuomenės dalis, nors ir gerai pramokusi rašomosios kalbos, priartėti prie šnekamosios kalbos standarto nesugebėjo¹¹. Kalbininkams teko pripažinti, kad vyresnės kartos inteligentai, išsilavinimą įgiję dar ne lietuvių kalba, neturėjo galimybių deramai išmokti šnekamosios bendrinės kalbos, ypač perimti tarties ir kirčiavimo normų. Geresnės bendrinės kalbos tikėtasi iš tų, kurie viduriniji ir aukštąjį išsilavinimą buvo įgiję jau laisvoje Lietuvoje, tačiau ir jaunajai inteligentų kartai buvo priekaištaujama už tai, kad, atitrūkusi nuo tarminių šaknų, ji verčiasi „prastėjančia ir nežodinga“ bendrine kalba¹². Dalis jaunosios kartos rašytojų ir vertėjų beveik visą ketvirtą dešimtmetį spaudoje maištavo prieš kalbininkų diktatą ir monopolį kalbos klausimais, abejojo jų teikiamaiais taisymais. Dėl nesibaigiančių viešų diskusijų kalbos klausimais kalbos tvarkytojai visuomenėje didesnio autoriteto neįgijo. Salys 1937 m. pripažino, kad iš visuomenės tikėtasi didesnio „pritarimo ir moralinės paramos“. Nors draugijos leidžiamos *Gk* prenumeratorių daugėjo, tačiau leidinys nebuvo labai populiarus, taigi ir apie draugijos veiklą buvo mažai kam žinoma¹³. Panašių minčių išsakė ir Skardžius užsimindamas, kad kovoti su abejingumu kalbai turėtų imtis atsakingieji asmenys, t. y. valdžios atstovai:

Jei mes tikrai norime, kad mūsų kraštas būtų nepriklausomas, būtina turime žiūrėti, kad ir mūsų bendrinė kalba būtų laisva nuo visokių piktžolių, nes nuolatinis viešosios kalbos niokojimas ir jo toleravimas kaip tik geriausiai parodo mūsų nedrausmingumą ir apsileidimą. Turime visi gerai atsiminti, kad kalba yra tikriausias žmogaus dvasios atspindys. Tad tie, kurių tiesioginė priedermė yra šalinti visą šią negerovę, turėtų tuo susirūpinti, nes nuo mūsų balso diržingiesiems nei šilta, nei šalta.¹⁴

Pripažinus, kad lietuvių kalbos draugija neaprepia visų reikalingų darbų, spaudoje būta siūlymų sekti Vokietijos pavyzdžiu ir imtis institucinės kalbos globos. Čia 1934 m. buvo įsteigta valstybinė tarnyba *Deutsches Sprachpflegeamt*, kurios viena iš pagrindinių užduočių buvo stebėti bei vertinti spaudos ir radijo kalbos taisyklingumą¹⁵. Taigi pasigirdo siūlymų steigti valstybinę tarnybą lietuvių kalbos draugijos pagrindu, nes „mokykla, teatras, radiofonas, spauda, kiekvienos kitos rūšies tribūna reikalauja neatidėliojamo autoritetingo

kalbos kultūros raidos tvarkymo“¹⁶. *Gk* leidėjai šią nuomonę priėmė kaip „susirūpinusios bendrinės kalbos kultūra šviesuomenės balsa“, raginantį „drausmingumu ir darniomis pastangomis“ nugalėti išikerojusias kalbos ydas ir tvirtu žingsniu žengti „tobulesnio mūsų tautinės kultūros rytojaus keliu“¹⁷. Šiuos svarstymus nutraukė sovietų okupacija, iš esmės pakeitusi ir paties Valstybės radijo veidą ir dvasią. Tačiau abejoti, ar nepriklausomybės išsaugojimo atveju Lietuva būtų pasukusi institucinio ir policinio kalbos reguliavimo keliu, verčia vieno iš žymiausių to meto kalbininkų Leono Dambriūno dar 1936 m. išsakytas požiūris į bendrinės kalbos raidą: „Bendrinės kalbos gyvenime gali išgalėti ir tų lyčių, kurios nėra dabar norminėmis pripažįstamos. Mat, kalba yra kūrinys ne vieno ar kelių asmenų, bet visos visuomenės. Sprendėjas čia bus pats gyvenimas“¹⁸.

SOVIETŲ LIETUVOS RADIJAS IR TELEVIZIJA KALBOS SPECIALISTO AKIRATYJE

Nepriklausomoje Lietuvoje gimęs radijas jau nuo pirmų okupacijos savaičių buvo paverstas pagrindiniu lietuvių tautos sovietizavimo įrankiu. Radijo programos tapo „orientuotos vienam tikslui – sovietiniam gyvenimo būdui, socializmo ideologijai įtvirtinti. Iš radijo reikalauta nušviesti ir liaupsinti partijos veiklą, džiaugtis socializmo laimėjimais, propaguoti socialistinį lenkyniavimą“¹⁹. Partijos nurodytą naujojo *homo sovieticus* formavimo misiją Lietuvoje, kaip ir kitose komunistinio bloko šalyse, vykdė ir 1957 m. veiklą pradėjusi televizija. Laidose reikėjo įtikinamai rodyti, kaip klesti tarybinis gyvenimas, buvo giriamasi nuolatinio pramonės, žemės ūkio, kultūros ir mokslo kilimu ir augančia produkcija, nuolat primenamas pranašumas prieš kapitalistines šalis, demaskuojami tarybinio gyvenimo priešai, atveriami istorinė „tiesa“ apie proletariato revoliuciją ir socializmo pergalę Lietuvoje²⁰. Televizija ir radijas kaip pagrindinės žiniasklaidos priemonės ėjo tuo pačiu keliu, kurį yra apibūdinusi Nerija Putinaitė, rašydama apie sovietinę spaudą: „Ideologija buvo diegiama pagal kartotės principą formuojant žmonių galvojimo ir vertinimo įpročius. Laikraščiuose ir žurnaluose buvo kartojamos tos pačios tiesos, pateikiamos tos pačios vertinimo pozicijos ir požiūriai. Nebūta požiūrių įvairovės ir jų kritinio susikirtimo. [...] Ne tiesa ir galimybė lyginti su faktais, o nuolatinis kartojimas

¹¹ Julius Būtėnas, „Dėl šnekamosios kalbos kultūros“, in: *Gimtoji kalba*, 1936, Nr. 10, p. 153.

¹² M. Stonys, „Kalbinė menkystė ar nesupratimas“, in: *Gimtoji kalba*, 1936, Nr. 1–2, p. 7.

¹³ Antanas Salys, „Apžvalga“, in: *Gimtoji kalba*, 1937, Nr. 6, p. 100.

¹⁴ Pranas Skardžius, „Kalbos šiukšlės“, in: *Gimtoji kalba*, 1936, Nr. 1–2, p. 11.

¹⁵ K. P. Ganda, „Reikia lietuvių kalbos globojimo ir ugdymo įstai-gos“, in: *Lietuvos aidas*, 1937, Nr. 65; cit. iš: *Gimtoji kalba*, 1937, Nr. 3,

p. 55.

¹⁶ V. Čižiūnas, „Kalbinė drausmė“, in: *Trimitas*, 1938, Nr. 16; cit. iš: *Gimtoji kalba*, 1938, Nr. 5, p. 75.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Leonas Dambriūnas, „Tarmės, bendrinė kalba ir GK uždaviniai“, in: *Gimtoji kalba*, 1936, Nr. 3, p. 34.

¹⁹ Stasys Štikelis, „Radijo raida“, in: *Žurnalisto žinynas*, Kaunas: Vi-lius, 1992, p. 157.

²⁰ Stasys Štikelis, „Televizijos raida“, in: *Žurnalisto žinynas*, p. 167–180.

ir vienpusiškumas tarsi patvirtindavę, kad informacija yra teisinga²¹. Pertraukas tarp ideologinės indoktrinacijos laidų užimdavo įvairios kultūros ir negausios pramoginės laidos, ano meto žiniasklaidoje kūrusios gyvenimo normalumo ir pilnatvės iliuziją. Su valstybine ideologija nuo pat pradžių buvo siejamas ir rūpestis dėl kalbos taisyklingumo žiniasklaidoje, pabrėžiant, kad „pažangiausia ideologija“ ir „komunistinė pasaulėžiūra“ gali būti skleidžiama tik „gera, gyva, taisyklinga kalba“²². Tiesa, po karo iš Lietuvos pasitraukus *Gk* kūrėjų kartai, rimtos „kovos už aukštą kalbos kultūrą“

Laikraščio *Kalba Vilnius* pirmas puslapis. 1963-03-11

radijuje ir televizijoje teko palaukti iki septinto dešimtmečio, kol darbo ėmėsi nauja kalbininkų karta. Tęsdami prieškario tradiciją jie rengė kalbos valandėles, spaudoje taisė viešųjų kalbėtojų klaidas. Didelį postū-

mį kalbos kultūros veiklai davė 1967 m. *Kultūros barų* redakcijoje surengtas pokalbis prie apskritojo stalo, kuriame dalyvavę autoritetingi to meto kalbininkai ir įtakingi kultūros veikėjai paskelbė atėjus metui „pradėti dar platesnį sąjūdį už lietuvių kalbos kultūros visokeriopą ugdymą, jos tolimesnį tvirtinimą, jos lankstumo bei skambumo vystymą“²³. Tais pačiais metais Vilniuje buvo įsteigta pirmoji kalbos sekcija prie Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos²⁴, pratęsusi senosios Lietuvių kalbos draugijos tradiciją rūpintis įvairiais kalbos vartosenos klausimais, tarp jų ir radijo ir televizijos kalbos taisyklingumu. LSSR radijo ir televizijos komiteto savitraštyje *Kalba Vilnius* tais metais pasirodė ir šiandieninių Valstybinės kalbos inspekcijos „reidų“ ataskaitų pirmtakas – Jono Klimavičiaus straipsnis apie gausias klaidas, užfiksuotas radijo žinių laidose, ir apie nerimą, kurį susidariusi padėtis kelia „kalbininkui specialistui“²⁵. Tiesa, po ketverių metų tame pačiame laikraštyje į kalbą eteryje platesniu žvilgsniu pažvelgę trys kalbininkai pasidžiaugė, kad reikalai anaip tol nėra prasti, „ypač lyginant su prieškario radiofonu“²⁶: televizijos ir radijo vadovybė „visą laiką rūpinasi, kad pranešėjai kalbėtų taisyklingai“, jiems organizuojami aštuonis mėnesius trunkantys tarties ir akcentologijos kursai. Taip pat matyti, kad to meto techninės galimybės jau leido visą laiką kontroliuoti pranešėjų kalbą: „jų skaitomos laidos pačiam pranešėjui nežinant įrašomos į magnetofoną ir svarstomos, į svarstymus kviečiamas kalbininkas, kuris panagrinėja pranešėjo tartį, nurodo kirčio klaidas, jeigu kokia dar pasitaiko“²⁷. Įvertinę nemenką etatinių televizijos pranešėjų pažangą kalbininkai nurodė ir tvarkytinų dalykų: poreikį siekti, kad taisyklingai ir stilingai kalbėtų ne tik žurnalistai ir korespondentai, bet ir nuolatiniai eterio svečiai – „tūkstančiai darbininkų ir kolūkiečių“²⁸. Besąlygišką kalbos specialistų autoritetą lingvistiškai šviečiant visuomenę vaizdingai nusakė Antanas Pakerys, straipsnyje apie mokomųjų televizijos laidų kalbą bene pirmą kartą pavartojęs Atgimimo laikais ir vėliau itin populiarių kalbos kaip virusų apimto lagonio įvaizdį:

Taisyklingos kalbos propaguotojams, turbūt, artimiausi yra sanitarijos ir higienos specialistai. Visų jų svarbiausias uždavinys – neleisti plisti ligoms, atgrasyti žmones nuo negerų įpročių. Kasdienį kalbos sanitarijos darbą uoliai dirba mūsų leidyklų, žurnalistų, laikraščių, radijo ir televizijos redakcijų stilistai ir

²¹ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas Sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 131.

²² Aldonas Pupkis, *Kalbos kultūros pagrindai*, Vilnius: Mokslas, 1980, p. 83–84.

²³ Kostas Korsakas, „Filologijos mokslo pasaulyje“, in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 4, p. 7.

²⁴ Kaip teigė vienas iš *Kultūros barų* pokalbio dalyvių Jono Balkevi-

čiaus, tokios kalbos sekcijos prie kraštotyros draugijų tuo metu jau veikė ir kitose sovietinėse respublikose.

²⁵ Jonas Klimavičius, „Žodis eteryje“, in: *Kalba Vilnius*, 1967, Nr. 40.

²⁶ Aldonas Pupkis, „Eteris – gyvosios kalbos mokykla“, in: *Kalba Vilnius*, 1971, Nr. 19.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

redaktoriai. [...] Mokoamasias laidas stebi tūkstančiai moksleivių, šimtai studentų. Laidų vadovų daromos klaidos akimirksniu pasklinda po visą Lietuvą ir, it kokie virusai, prasiskverbia į klausytojų kalbą. Todėl visų laidų dalyviai turėtų konsultuotis su redaktoriais, kalbininkais, kad sugebėtų sąmoningai kontroliuoti savo kalbą, sistemingai ją tobulinti.²⁹

Galima sakyti, kad iki pat devinto dešimtmečio vidurio radijo ir televizijos kalba buvo vertinama gana teigiamai, tačiau drauge ir pripažįstama, kad tai visų pirma kalbos specialistų – redaktorių ir stilistų nuopelnas. Diktoriai, laidų vedėjai ir žurnalistai taisyklingos kalbos sklaidos misiją sėkmingai vykdo tik bendradarbiaudami su kalbininkais ir uoliai iš jų mokydami. Eiliniams kalbos vartotojams paliekama pareiga mokytis kalbėti taip, kaip kalba kalbininkų prižiūrimi eterio darbuotojai:

Lietuvos radijas yra viena iš tų įstaigų, kur literatūrinės kalbos taisyklingumu ypač rūpinamasi [...]. Ta nuolatinė pranešėjų kontrolė, rimtas požiūris į kalbos dalykus, kasdienis mokymasis radiją daro gera mokykla, diegiančia *visai* visuomenei literatūrinės kalbos dėsnius, moka kalbėti *visus* taisyklingai tarti.³⁰

KALBAI REIKIA VALYMO ĮRENGIMŲ

1987 m. pabaigoje radijo ir televizijos kalbos reikalai pirmą kartą buvo svarstomi Lietuvos kalbos komisijoje prie Lietuvos SSR mokslų akademijos. Posėdyje dalyvavo ne tik komisijos nariai kalbininkai, bet ir tuometinis švietimo ministras, radijo ir televizijos vadovai ir redaktoriai. Posėdžio metu buvo priimtas nutarimas – pirmasis teisinis dokumentas, į kurį buvo sudėtos iki šiol viešumoje skambėjusios ideologinės nuostatos apie radijo ir televizijos atliekamą visuomenės „lingvistinio švietimo“ darbą, būtinybę gerinti laidų kalbą, ją kontroliuoti, nepatikėti laidų vesti kalbos gerai nemokantiems žmonėms, į laidas kviesti tik geriausiai kalbančius įvairių sričių specialistus³¹. Tuometinis Radijo ir televizijos komiteto kalbos redaktorius Albinas Masaitis, komentodamas priimtą nutarimą, priminė, kad rūpestis dėl neretai grubiai pažeidžiamų bendrinės kalbos normų yra pagrįstas: „Žiūrovai ir klausytojai aktyviai reaguoja į šiuos negatyvius reiškinius, piktinasi viešu kalbos darkymu ir reikalauja neduoti į rankas mikrofono tiems asmenims, kurie nemoka ir nesistengia kalbėti taisyk-

lingai“³². Kalbininkas taip pat pripažino, kad tuometinė kalbos klaidų prevencijos sistema nepasiteisino:

Paprastai kritikuojamieji supažindinami su pastabom. Jie dar ir pasirašo, kad susipažino. Tai, žinoma, gerai. Bet ar nuo to pagerėja jų kalba? Ne visada ir ne visų. Paprastai ir toliau geros ir taisyklingos kalbos reikalavimai jiems palieka ne profesinė būtinybė, bet tik sąžinės reikalas. Visa ši procedūra tėra tik formalus bevaisis aktas. Čia reikėtų paieškoti efektyvesnių priemonių.³³

Lemiamas lūžis viešajame diskurse apie kalbą įvyko 1988 m. – iki tol gana santūrius vertinimus pateikdavę kalbininkai staiga atvirai prabilo apie mirtiną lietuvių kalbos būklę, jos nebaudžiamą darkymą, eroziją ir išsigimimą. Kaip viena iš pagrindinių visuomenės abejingumo kalbai priežasčių buvo įvardytas ir „destrukcinis ardomasis masinių informacijos priemonių kalbos poveikis“³⁴. Tuometinė valdžia, rugsėjį atsiliepusi į Sąjūdžio ir visuomenės spaudimą dėl tradicinių valstybės simbolių, tą patį rudenį į LSSR konstituciją įrašė ir punktą dėl valstybinio lietuvių kalbos statuso, taip įteisindama lietuvių kalbos vartojimą visame viešajame gyvenime. Didelės permainos tuo metu vyko ir eteryje – nors daugelis klausytojų ir žiūrovų džiaugėsi tiesioginėmis laidomis, iki tol neįprastais gyvais ir spontaniškais pokalbiais, kalbininkai šiame kalbos laisvėjime išvelgė negerovių, prilygstančių ekologinei katastrofai: „Visur prasikiša tos pačios bėdos, plūsta į paviršių tas pats kalbos dumbblas, tos pačios per netrumpus snaudulio metus susikaupusios savo ir iš svetur atplukdytos sąnašos. Teisingiausia būtų sakyti, kad tiek šios, tiek kitos laidos liudija liūdnoką mūsų šnekamosios kalbos bendrąją būklę, ir jai taip pat reikia valymo įrengimų, kaip ir užterštiems Nemuno vandenims“³⁵. Dėl griežtos ir teisuoliškos kalbininkų retorikos spaudoje bandė suabejoti viešumo ir žodžio laisvės galimybes atrandantys inteligentai. 1989 m. rudenį *Kalba Vilnius* paskelbė skaitytojos L. Miškinienės laišką, kuriame ji siūlė labiau vertinti žmogaus individualybę, jo unikalų kalbos stilių, o ne asmenybę kartais niveliuojančias kalbos normas:

Būkime pakantesni kitų klaidoms, kurios, neabejoju – yra nepiktybiškos, netyčinės. Nebūkim prokurorai kits kitam, apsieikim be asmeninių įžeidimų – pamokos neturi būti teismo procesu, kur sprendžiama, kam dirbti, kam ne. Kitaip liksime nesuprasti, vėl sėsime savo tarpe antagonizmą. Ir blo-

²⁹ Antanas Pakerys, „Taisyklingai kalbėkime“, in: *Kalba Vilnius*, 1976, Nr. 16.

³⁰ Vytautas Vitkauskas, „Dėl radijo pranešėjų tarties bei kirčiavimo“, in: *Kalbos kultūra*, 1979, Nr. 36, p. 53.

³¹ „Lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos TSR mokslų akademijos 1987 m. lapkričio 19 d. nutarimas. Dėl radijo ir televizijos kalbos“, in: *Kalbos kultūra*, 1989, Nr. 56, p. 16–17.

³² Albinas Masaitis, „Abejingas kalbai – abejingas kultūrai“, in: *Kalba Vilnius*, 1987, Nr. 50.

³³ *Ibid.*

³⁴ Arnoldas Piročkinas, „Jono Jablonskio gimimo dienai“, in: *Kalba Vilnius*, 1988, Nr. 1.

³⁵ Regina Venckutė, „Negaluoja žodis – negaluoja kalba“, in: *Kalba Vilnius*, 1989, Nr. 21.

giausia – galim prarasti asmenybes turtinančias savybes, gal ne mažesnės svarbos nei kalba.³⁶

Šį laišką (kuris, beje, baigiamas atsiprašymu už klaidas) tame pačiame savaitraščio numeryje redakcijos paprašytas pakomentavo Vytautas Vitkauskas, konstatavęs, kad tokios inteligentų mintys yra „smūgiai gimtajai kalbai“, „mūsų kultūros skaudus faktas“, iš kurio patiems inteligentams reikia skubiai vaduotis:

Taip, bendrinės kalbos problemų turime daug, visi inteligentai turi jomis domėtis ir siekti kalbos tobulumo, taisyklingumo. Jei per visas komunikacijos priemones sklis šurkščiai sužalota gatvės kalba, jei vieni lituanistai kalbės žmoniškai, mūsų kalbos ateitis gali būti liūdna.³⁷

Akivaizdu, kad kalbininkas šiame komentare nepaliko nė menkiausių dialogo galimybių, pabrėždamas, kad kelyje į kalbos taisyklingumą individualių išlygų nedaroma – reikalaujama vien klusnumo. Kalbininkų autoritetą 1989 m. pradžioje sustiprino į gyvenimą sugražintas dar vienas prieškarinio Lietuvos simbolis – Lietuvių kalbos draugija. Praėjus vos kelioms savaitėms nuo atkuriamojo draugijos suvažiavimo, jos vadovai raštu kreipėsi į naujai paskirtą televizijos ir radijo komiteto pirmininką Domą Šniuką „dėl netaisyklingos ir sužalotos kalbos eteryje“, dėl to, kad nevykdoma 1987 m. Lietuvių kalbos komisijos priimta rekomendacija gerinti TVR darbuotojų kalbą ir dėl to, kad nepaisoma spaudoje išsakomos kritikos. Šiame skunde buvo ne tik įvardytos pagrindinių „pažeidėjų“ – korespondentų, laidų vedėjų ir diktorių – pavardės, bet ir pridėtas išpėjimas: „manome, kad tokia kalba ne tik kompromituoja pačią televiziją, bet ir pažeidžia Ministrų Tarybos nutarimą dėl valstybinės kalbos“³⁸. Į kalbininkų elito pastabas buvo reaguota operatyviai – komiteto pirmininko įsakymu buvo patvirtinta Kalbos taryba, numatyti rengti nuolatiniai kalbos kursai atskiroms darbuotojų grupėms³⁹. Nors baudos už netaisyklingą kalbą

tuomet dar nebuvo įvestos, tačiau ši idėja viešumoje jau sklandė. O praėjus dvejiems metams ką tik įsteigtos Valstybinės kalbos inspekcijos viršininkas Donatas Smalinskas interviu *Gk* apžvelgdamas pirmuosius inspekcijos veiklos mėnesius tvirtai paliudijo: „Piniginės baudos – vienintelis būdas sutramdyti užkietėjusius kalbos darytojus, tuos, kurie nepaiso kalbininkų patarimų ir pabarimų“⁴⁰.

Prieškarinio Lietuvoje Valstybės radiofono kalba atspindėjo ne tik tarminę daugumos šalies gyventojų įvairovę, bet ir padėjo formuotis savitai inteligentų kalbos atmainai, kurios apraiškas radijo pranešėjų kalboje ne kartą kritikavo *Gk* autoriai. Nors būta siūlymų Vokietijos pavyzdžiu steigti valstybinę kalbos priežiūros instituciją, įgaliotą sekti viešąją kalbos vartoseną, tačiau jie nebuvo įgyvendinti, patiems kalbininkams pripažinus, kad kalbos raidos ir jos normų ateitį labiausiai lems „pats gyvenimas“, t. y. kalbos vartotojų polinkiai.

Pirmieji sovietų valdžios dešimtmečiai bendrinės kalbos įsitvirtinimui buvo lemtingi – privalomas vidurinis mokslas, plačiai atsivėrusios aukštojo išsilavinimo galimybės ir, žinoma, sakininės žiniasklaidos poveikis prisidėjo formuojant ideologinę nuostatą, kad visa „apsišvietusi Lietuvos liaudis“ turėtų ne tik vienodai rašyti, bet ir tarti, vengti tų pačių nevertotinų žodžių. Septinto dešimtmečio pabaigoje į regionines kalbos sekcijas susibūrusi naujoji kalbininkų karta, pradėjusi viešosios kalbos kontrolės ir priežiūros darbą, pamažu įtvirtino ir kalbos specialisto (žinančio, kaip deramai elgtis su kalba) autoritetą. Atgimimo laikais pasitelkus sovietiniais metais gerai įsisavintą ideologinės kartotės principą, visuomenė buvo įtikinta, kad dėl „prievartinės dvikalbystės“ pasekmių, dėl dalies šviesuomenės apsilaidumo kalbai gresias išsigimimas (antai 1988–1989 m. laikotarpiu tekstų apie prastą lietuvių kalbos būklę vien savaitraštyje *Kalba Vilnius* padaugėjo net keletą kartų). Tai įtikino atkurtosios valstybės politikus imtis valstybinės kalbos globos ir steigti baudžiamųjų galių turinčias kalbos priežiūros ir kontrolės institucijas. ❧

³⁶ L. Miškinienė, „Čia daug problemų“, in: *Kalba Vilnius*, 1989, Nr. 36.

³⁷ Vytautas Vitkauskas, „Čia daug problemų“, in: *Kalba Vilnius*, 1989, Nr. 36.

³⁸ „Lietuvos TSR televizijos ir radijo komiteto pirmininkui drg.

D. Šniukui“, in: *Kalba Vilnius*, 1989, Nr. 30.

³⁹ Albinas Masaitis, „Kalba – mūsų visų rūpestis“, in: *Kalba Vilnius*, 1989, Nr. 30.

⁴⁰ „Atėjo laikas būti griežtesniems“, pokalbis su Donatu Smalinsku, in: *Gimtoji kalba*, 1991, Nr. 11, p. 27.